

60 ROKOV MILLSOVEJ SOCIOLOGICKEJ IMAGINÁCIE: SPOMIENKY A REFLEXIE

DILBAR ALIEVA

Sociologický ústav Slovenskej akadémie vied

E-mail: dilbaralieva8@gmail.com

Moje spomienky na prvé zoznámenie s Millsovou *Sociologickou imagináciou* siahajú až do roku 1959, keď vlastne aj bola vydaná v USA vo vydavateľstve Oxford University Press (Mills, 1959a). Nejako mimoriadne včasne, teda už v tomto roku sa ocitla v Leninovej knižnici, teda našej slávnej nezabudnuteľnej „Leninke“, kde som vtedy trávila celé dni prezenčným štúdiom jej obrovských fondov. Objavila som túto knihu vo vitríne s novými prírastkami do knižničného fondu, hneď som ju vybrala z police a na mieste sa do nej začítala. Už z prvého pohľadu do jej obsahu mi bolo jasne, že som natrafila na publikáciu, ktorá akoby bola určená pre mňa. Dá sa to pochopiť, zoberúc do úvahy, že som vtedy usilovne hľadala literatúru pre svoju dizertačnú prácu, ktorá sa mala venovať kritickému rozboru sociologickej koncepcie Talcotta Parsonsa. Bola som vtedy čerstvou aspirantkou katedry historického materializmu na filozofickej fakulte Moskovskej univerzity, ktorú som pred rokom absolvovala. Parsonsovi som sa venovala už vo svojej diplomovej práci, ktorú som pripravila a úspešne obhájila pod vedením mojej vzácnjej školiteľky G. M. Andrejevovej.¹

Musím však podotknúť, že toho Parsonsa som „vyhľadala“ v knižnici nezávisle na školiteľke, ktorá sa o ňom dozvedela odo mňa. Pre zopár sovietskych odborníkov v tom čase možno už nebol celkom neznámou postavou, ale širšia odborná verejnosť o ňom ešte nič nevedela. V časopiseckej literatúre o ňom vtedy ešte nepadla ani zmienka. Napokon ani na Západe sa o ňom toho veľa nenapísalo. Očividný nedostatok spoľahlivej komentujúcej literatúry o Parsonsovi ma naladil na selektívny prístup ku všetkým časopiseckým a knižným novinkám z americkej sociológie, s ktorými som prišla do styku. Hneď som išla hľadať v nich nejakú zmienku o Parsonsovi, ale poväčšine to bolo márne. A tu sa zrazu objavuje *Sociologická imaginácia* od popredného amerického sociológa, ktorý sa nielenže zaoberá všestrannou reflexiou svojej disciplíny, ale v jej rámci sa dokonca špeciálne venuje analýze Parsonsovej koncepcie.

Nebolo si ťažké predstaviť moju radosť z kontaktu s touto knihou, ktorá mi prišla pod ruku v pravý čas. A hoci vtedy boli letne prázdniny, rada som každý deň chodila do knižnice, aby som „ustrážila“ túto knihu pred nejakými prípadnými záujemcami. Týchto bolo vždy viac ako exemplárov vzácných západných vydaní, ktorých mohlo byť jeden – dva

¹ Andrejevová Galina Michajlovna (1924–2014) – profesorka Moskovskej štátnej univerzity (MŠU), členka Ruskej akadémie vzdelávania, popredná odborníčka v oblasti sociológie a sociálnej psychológie. Zakladateľka a prvá vedúca katedry metodiky konkrétnych sociálnych výskumov na filozofickej fakulte MŠU.

na Moskvu. Usilovne som študovala nové Millsovo dielo, robila som si z neho poznámky, ktoré by sa mi hodili pre moju dizertačnú prácu. Nádej, že knihu v dohľadnom čase vydajú v ruskom preklade, zatiaľ bola vo hviezdach. Mňa však každodenné čítanie *Sociologickej imaginácie* vôbec nenudilo. Naopak, mala som z tej knihy nejaký hrejivý pocit. Tak, akoby som zrazu získala nečakanú podporu od neznámeho múdrego kolegu, ktorý v podstate sa usiloval o to isté, čo aj ja. Pociťala som v autorovi nečakaného spolubojovníka, akéhosi „priateľa v zbrani“, o autoritu ktorého môžem sa oprieť v prípade potreby. A takáto potreba veľmi skoro sa objavila.

Dozvedela som sa, že v najbližšom čase ma čaká na katedre niečo ako atestácia, kde bude treba predložiť nielen výsledky ašpirantských skúšok, ale aj informovať katedru o stave prípravy mojej dizertačnej práce. Bola to forma priebežnej kontroly ašpirantov, ktorá vzhľadom na tému mojej dizertácie mohla pre mňa dopadnúť všelijako. Tá sa venovala súčasnej západnej sociológii, a vzťah k takým témam na katedre historického materializmu bol ešte dosť ostrážitý. Okrem toho prednosť mali práce, ktoré sa venovali rozboru celej školy alebo smeru v nemarxistickej sociológii. Tie dizertácie, ktoré sa zaoberali „personálnou“ koncepciou jedného autora, k tomu ešte skoro neznámeho, netešili sa vtedy podpore zo strany vedenia katedry. Takže v prípade môjho neúspešného vystúpenia, katedra mohla zamietnuť moju pôvodnú tému a namiesto nej mi určiť celkom inú. Musela som ešte presvedčiť vedenie katedry, ako aj jej osadenstvo o dostatočnej významnosti Talcotta Parsonsa ako objektu mojej budúcej dizertačnej práce.

V tejto situácii som sa musela zmobilizovať k eventuálnej obhajobe svojej témy a svojho postupu pri príprave dizertácie. A nová Millsova kniha veľmi vhodne zapadla do tohto procesu. Samozrejme, že vtedy som uprela svoju selektívnu „ašpirantskú“ pozornosť prevažne na tie kapitoly *Sociologickej imaginácie*, ktoré sa zameriavali na charakteristiku dvoch, podľa Millsa, hlavných škôl v americkej sociológii. Ostatné témy *Sociologickej imaginácie* som na nejaký čas nechala stranou. Spomínane školy Mills označil ako „Veľkú teóriu“, ktorú podľa neho stelesňoval Talcott Parsons a „Abstraktný empiricizmus“, za hlavného zástupcu ktorého prehlásil Paula Lazarsfelda. V skutočnosti sa školy alebo smery s podobnými názvami v americkej sociológii nevyskytovali. Potvrdí to hociktorá klasifikácia sociologických škôl americkej sociológie. Boli to zovšeobecňujúce názvy pre určité zvláštnosti v sociológii, ktoré Mills považoval za „deformácie jednej alebo niekoľkých jej tradičných tendencií“ (Mills, 1968, s. 24). Týmto názvom zodpovedal aj obsah spomínaných kapitol, ktorý bol ladený nie ako encyklopedický výklad historického pôvodu a teoretického obsahu každej z tých škôl, ale ako sústavné a cieľavedomé odhalenie ich teoretickej alebo metodologickej neúnosnosti.

Získať teda, z toho výkladu nejaké meritórne poznatky, ktoré by niečo dodali k encyklopedickej charakteristike trebárs školy Parsonsa, na ktorej mi vtedy najviac záležalo, sa moc nedalo. Avšak to, čo som načerpala z Millsovej kritickej analýzy tejto školy, mi veľmi pomohlo pri profilovaní vlastného stanoviska voči nej. Mills totiž veľmi výstižne opísal typologické vlastnosti teoretizovania v duchu „veľkej teórie“. Útočil na jeho nezrozumiteľnosť, za ktorou sa nezriedka schovávali dosť triviálne myšlienky, na jeho „nejasné pohrávanie sa so slovíčkami“ (Mills, 1968, s. 26). Z tohto hľadiska Millsova kritika bola dobrou školou pre tých, čo mohli mať určité komplexy nielen z Parsonsa, ale aj z iných autorov podobného zamerania. Podporovala v nich nebojácnosť voči údajnej teoretickej nadradenosti takýchto sociológov.

Veď aj sama som sa ešte vo svojej diplomovej práci usilovala o to, aby som vysvetlila nezvyklé Parsonsovo pojmoslovie a pretlmočila ho do zrozumiteľnej podoby. Nemôžem však povedať, že by som sa celkom stotožnila s Millsom, ktorý neuznával Parsonsovi jeho úsilie o obrodenie teoretickej tendencie v americkej sociológii. Ocenila som však u Millsa to, že mi poukázal na slabé miesta v koncepcii Parsonsa, napríklad na absenciu v jej rámci „systematickej teórie dejín“ (Mills, 1968, s. 40). Imponovalo mi u neho to, že odhalil konzervatívny ideologický obsah Parsonsovej koncepcie, ktorý sa ukrýva za jej zdantlivou teoretickou zložitosťou. Tým ma len povzbudil k tomu, aby som hlbšie nazrela do jej vnútra. Dalo by sa povedať, že svojou ostrou kritikou koncepcie Parsonsa ju Mills predsa len celkom neznemožnil. Naopak, tým, že sa jej tak dôkladne venoval vo svojej knihe, jej len pridal na význame, urobil z nej vzor „veľkého teoretizovania“ v sociológii.

V tejto svojej podobe sa už koncepcia Parsonsa stávala objektom, ktorý som mohla prezentovať osadenstvu katedry historického materializmu, kde som mala v najbližšom čase referovať o svojej dizertačnej práci. Napokon som to referovanie úspešne absolvovala a podarilo sa mi vyvolať u členov katedry skutočný záujem o moju tému a o problémy, ktoré s ňou súviseli. Pochopili, že ide o tému, ktorú predtým v ZSSR ešte nikto nespracoval a nebolo sa o čo oprieť u domácich autorov. Čo sa týka tých zahraničných, tak medzi nimi som aj poukázala na Millsa a jeho *Sociologickú imagináciu*. Stručne som charakterizovala túto knihu s osobitným dôrazom na kritiku Parsonsa. Stačilo mi odcitovať najtrefniejšie pasáže z tej kritiky, ako záujem prítomných o môj referát prudko stúpol. Hoci až na G. M. Andrejevovu, ktorá už počas môjho vystúpenia poznamenala, že „práve číta túto knihu“, asi sotva sa niekto z prítomných stihol s ňou oboznámiť. Predpokladám, že ten náhly záujem na katedre mohol vzbĺknúť už v súvislosti s menom C. W. Millsa, ktorý však už bol dosť známym v odborných kruhoch vďaka popularizácii takých jeho kníh ako *Biely golier* (1951) a *Mocenská elita* (1956), ruský preklad ktorej dokonca mal vyjsť už koncom roku 1959. Veľký ohlas týchto Millsových kníh zaručoval zákonitý úspech aj jeho ďalším dielam. Zrejme aj táto okolnosť prispela k tomu, aby sa na katedre po mojom vystúpení ustálilo dostatočne priaznivé ovzdušie. Napokon mi schválili pokračovanie práce nad už zvolenou témou dizertácie, čo ma veľmi potešilo. Tá sa uznala za dostatočne nosnú a aktuálnu, najmä keď sa Parsonsovi venovali už takí svetoznami autori, ako C. Wright Mills. Znie to možno paradoxne, ale v danom prípade *Sociologická imaginácia* C. W. Millsa „zachránila“ Talcotta Parsonsa ako objekt mojej dizertačnej práce.

Písal sa rok 1959 a išlo v podstate o *epizódy* mojej biografie, ktoré by mali zaujímať len mňa. Vtedy som to tak aj vnímala. Avšak s odstupom šiestich desaťročí ich vidím v nadväznosti na širší historický kontext. Vtedy na okamih som sa stala jedným z tých „miniatúrnych spoločenských priesečníkov biografie a histórie“ (Mills, 1968, s. 11), čo boli nositeľmi vzácneho umenia sociologickej imaginácie. Z tohto hľadiska by sa spomínané epizódy mojej biografie dalo priradiť k spoločensky významnejším *udalostiam*, hlavným aktérom ktorých bol Mills. A tieto udalosti vo svojom súhrne napokon zostavili určitý historický *fenomén*, ktorý by sa *približne* dalo označiť ako *receptiu* Millsovej sociologickej tvorby v Sovietskom zväze v 50.–60. rokoch minulého storočia.

„Približne“ preto, že na plnohodnotnú receptiu bol počet ruských vydání Millsových diel príliš nepatrný. Dlhú dobu jedinou preloženou do ruštiny Millsovou knihou bola vydaná v roku 1959 *Mocenská elita* (Mills, 1959b). Čo sa týka *Sociologickej imaginácie*, jej včasný výskyt v moskovských knižniciach už v roku 1959 jej nepomohol ani k po-

hotovému recenzovaniu, ani k referovaniu v odborných časopisoch. Nedošlo vtedy ani k odporúčaniam jej ruského prekladu. Na svoje ruské vydanie (Mills, 1998) si *Sociologická imaginácia* musela počkať skoro 40 rokov, už po zániku Sovietskeho zväzu. Preto, keď ide konkrétne o šírenie v sovietskych odborných kruhoch informácií o Millsovej tvorbe, tak by bolo vhodnejšie použiť neutrálny výraz „zavedenie do vedeckého obehu“. V tomto zmysle sa darilo nielen informáciám o Millsovi, ale aj samotnému autorovi. Ten v roku 1960 dokonca navštívil Sovietsky zväz.

Dozvedela sa som o tom náhodou, pár mesiacov po tom „významnom“ pre mňa zasadení katedry, a to od svojho školiteľa profesora Momdžjana.² Bola som za nim konzultovať svoju dizertačnú prácu a spomenula som mu pritom Millsovu *Sociologickú imagináciu* ako prípad vydarenej kritiky Parsonsa. Na moje prekvapenie, Momdžjan vedel nielen o tejto knihe, ale aj o jej autorovi, ktorý práve v tom čase navštívil Sovietsky zväz. Počas svojho pobytu v Moskve mal C. W. Mills príležitosť stretnúť sa s poprednými sovietskymi filozofmi a sociológmi, medzi ktorými bol aj môj školiteľ. O priebehu tohto stretnutia sa zmienil veľmi stručne. Spomenul si, že sa na stretnutí okrem iného debatovalo o knihe *Marxisti*, ktorú Mills ešte len pripravoval. Neskôr vraj poslal moskovským kolegom jej rukopis, aby ich oboznámil s jej obsahom. Podľa vyjadrení profesora Momdžjana sa dalo usúdiť, že ani on, ani jeho kolegovia nesúhlasili s koncepciou tejto Millsovej knihy.

Musím povedať, že vtedy ma ten chládok voči Millsovi trochu zarazil. Vnímala som tieto veci príliš naivne a nechápala som, čo mohli mať naši spoločenský vedci proti Millsovi. Mohla to však byť aj ideová nezhoda, aj ostrážitosť voči západnej sociológii, ktorá sa mnohými ešte brala ako niečo celkom cudzie našej spoločenskej vede. Dodajme k tomu aj skutočnosť, že i napriek svojmu nespornému záujmu o marxizmus „Mills nebol marxistom“ (Ritzer, 1988, s. 59). Tak ho charakterizovali nielen nezaujatí komentátori, ale aj blízki kolegovia ako napríklad Irving Horowitz. Priznával sa k tomu aj samotný Mills.

V 50. rokoch k nemu v ZSSR pristupovali so stereotypom buržoázneho vedca „zriedkavého druhu“, ktorý sa usiluje podľa možnosti „o svedomitú analýzu sociálnopolitických problémov súčasnosti, o správnu faktickú charakteristiku radu skúmaných javov“ (Mills, 1959b, s. 5). Táto charakteristika sa v podstate odvíjala od toho „spásanosného“ modelu zahraničných sociológov, vhodných na to, aby s nimi nadväzovali kontakty sovietski vedci, s ktorým v roku 1955 prišlo vedenie sovietskej Akadémie vied. Vtedy predbežne riešilo otázku účasti sovietskej delegácie na Treťom svetovom sociologickom kongrese v Amsterdame. Mohli to byť síce buržoázni vedci, ale takí, ktorí „sa držali pokrokových názorov v oblasti sociológie“ (Firsov, 2001, s. 18). V tých časoch sa Mills ešte zmestil do rámca tohto stereotypu a bol vhodným partnerom pre sovietskych kolegov počas svetových sociologických kongresov. Tak sa s ním na Štvrtom kongrese MSA roku 1959 v Strese zoznámil jeden z „otcov-zakladateľov“ sovietskej sociológie a futurologie E. A. Arab-Ogly (Rossijskaja, 1999, s. 364). Ja však spomínam na to, že to práve Arab-Ogly nás ešte v roku 1957 zoznámil so súčasnou západnou sociológiou prostredníctvom výberovej prednášky na túto tému.

Zdá sa však, že v čase svojej prvej návštevy Sovietskeho zväzu Mills zjavne vyšiel za rámec prideleného mu obrazu. A hoci bol vítaný v ZSSR ako „hlavný kritik americkej

---

² Momdžjan Chačik Nišanovič (1909–1996) – profesor MŠU, významný odborník v oblasti sociálnej filozofie a dejín filozofie.

spoločnosti“ (Ritzer, 1988, s. 60), nezdržal sa vraj kritických poznámok ani na adresu ZSSR. Tak, počas slávnostného stretnutia na jeho počesť v Moskve, Mills využil príležitosť aby zaútočil na cenzúru v Sovietskom zväze, a to v podobe prípitku „na tie dni, keď v Sovietskom zväze budú uverejnené všetky diela Leona Trotského“ (tamže). O mnoho rokov neskôr sa túto epizódu rozhodol pripomenúť už ruský autor A. M. Nikulin. Upresnil pritom, že sa odohrala na Ústave filozofie Akadémie vied počas recepcie na počesť Millsa, a že ten sa vo svojom prípitku vraj dožadoval „plnej rehabilitácie súdruha Trockého na znak ustanovenia politickej slobody v ZSSR“ (Nikulin, 2003, s. 175). Musíme však brať na vahu tieto tvrdenia autora, lebo zdroj, na ktorý sa odvoláva, tieto údaje nevykazuje. Ide o knihu, obsahujúcu listy a autobiografické spisy Millsa, ktorú v roku 2000 vydali jeho dcéry (Mills, 2000). Z nej sa dozvedáme o mnohých dovtedy malo známych faktoch osobného a profesiového života Millsa. Práve z tejto knihy som sa dozvedela, že jeho prvá návšteva Sovietskeho zväzu sa uskutočnila na pozvanie moskovského vydavateľa ruskej verzie *Mocenskej elity* (Mills, 2000, s. 289). Avšak o údajnom prípitku v knihe nie je žiadna zmienka. Za seba môžem povedať len to, že som o tejto epizóde nikdy nepočula, ani vtedy, ani neskôr. V každom prípade sa zdá, že sa z nej nestala udalosť, ktorá by vážne ohrozila už rozbehnuté vzťahy medzi sovietskymi sociológmi a Millsom. Mohla len poukázať na ich zložitú a nejednoznačnú, čo som vytyšila už z rozhovoru s Momdžjanom.

Ten rozhovor z roku 1960 určitým spôsobom uzavrel cyklus významných pre mňa epizód, súvisiacich s Millsom a jeho *Sociologickou imagináciou*. Ani vo svojom súhrne neprerástli do nejakej významnej udalosti pre môj profesiový život, ale predsa zanechali vo mne raz navždy predstavu o Millsovej ľudskej a odbornej výnimočnosti, ktorá mi neskôr pomohla zúčastniť sa procesu oveľa účinnejšieho osvojovania Millsa, len už na slovenskej pôde. Ale o tom trochu neskôr.

Vráťme sa však ešte k obdobiu 60. rokov v ZSSR, ktoré boli mimoriadne dôležitými nielen pre recepciu Millsovej tvorby sovietskou sociológiou, ale aj pre jej svojráznu asimiláciu. A hoci rozhovor s Momdžjanom prezradil istú rozpačitosť vo vzťahu k Millsovi zo strany zarytých „histmatčikov“, zavedenie Millsovej tvorby do „vedeckého obehu“ pokračovalo aj v 60. rokoch, dokonca aj po jeho náhlom úmrtí v marci 1962. Zdalo sa, že vo vzťahu k nemu všetko ostalo po starom a že domáci autori ho stále vnímajú ako „priateľa v zbrani“, ako neľútostného kritika americkej kapitalistickej spoločnosti, na ktorého sa dá spoľahnúť.

Preto aj po desaťročiach, ktoré uplynuli od tých čias, dosť zaráža celkom odlišný pohľad na „prípád Millsa“, s ktorým sa stretávame už v postsovietskom období. Tak, podľa Nikulina „sovietski ideológovia vedeli operatívne využiť jeho kritiku západnej spoločnosti tým, že uverejnili *Mocenskú elitu*“ (Nikulin, 2003, s. 166). Ale, že „po smrti Millsa o ňom spomínali v ZSSR nie často, a to len občas prekladajúc a prepisujúc stručné úryvky z jeho prác“ (tamže). A to vraj preto, že hoci Mills bol dvakrát pozývaný do Sovietskeho zväzu, mal údajne mnoho kritických poznámok aj na adresu komunistického Ruska. Autor síce nehovorí priamo o zhoršení vzťahu k Millsovi v ZSSR, ale zrejme si to myslí. A zrejme pripisuje tomu vinu za oneskorenie ruského vydania *Sociologickej imaginácie*.

I keď sa daná verzia príčin úpadku Millsovej popularity v ZSSR môže zdať niekomu presvedčivou, je dosť ukrátená o dôležité podrobnosti tohto príbehu. Autor si môže dovoliť ich opomenúť, keď má pred sebou retrospektívu štyroch desaťročí recepcie Millsa. Môže si dovoliť aj istý schematizmus postsovietskych naratívov, ktoré sa nezaobídu bez

povinných „sovietskych ideológov“. Tí sú však asi zbytoční, a stačilo by uviesť len „stranícke vedenie“. Inak by to vyzeralo tak, že otázky akvizície a nasledovnej edície v ruštine vhodnej zahraničnej literatúry by musel riešiť nebudaj samotný M. A. Suslov, ktorý bol dlhý čas tajomníkom UV KSSS pre ideologické otázky. V skutočnosti výber takých perspektívnych zahraničných autorov ako Mills, ktorí by sa dali uplatniť pre edičné a propagačné ciele, často závisel od bežných knižničných pracovníkov, ktorí dlhodobo sledovali tvorbu prominentných západných filozofov, sociológov, publicistov a zhromažďovali ich bio-bibliografické údaje. Práve oni zabezpečovali informačnú základňu v oblasti spoločenských vied pre akademických pracovníkov všetkých stupňov, vrátane tých vyšších. Nemôžeme však presne povedať, kedy a kde padalo „pragmatické“ rozhodnutie „ideológov“ o vzostupe alebo páde toho-ktorého autora, ale je iste, že to bolo výsledkom pôsobenia oveľa zložitejšieho súboru faktorov, než ten, ktorý opisuje autor.

V tomto zmysle oveľa bližšie k ich odhadu je L. A. Kozlovová, ktorá vysvetľuje niekdajší záujem sovietskeho obecnstva o Millsa tým, že jeho „protikapitalistické zameranie a propagandistický duch jeho prác, ako aj jeho naklonenosť k sociologickému učeniu K. Marxa zodpovedali ruskému politicko-ideologickému ovzdušiu 50.–60. rokov“ (Kozlovová, 1995, s. 165). Akonáhle však v Rusku došlo k politickým zmenám, „vlna záujmu o sociologické dedičstvo Millsa opadla“ (tamže).

V 60. rokoch však vlna záujmu o Millsa bola ešte na patričnej úrovni. Prejavovalo sa to predovšetkým frekvenciou jeho citovania domácimi autormi, ktorá sa v tejto dekáde nielen neznižila, ale určite aj stúpila. Bolo to totiž „úrodné“ obdobie pre obnovujúcu sa sovietsku sociológiu, ktorá sa po absolvovaní v 50. rokoch fázy svojho uznania ako vedeckej disciplíny, teraz už blížila k svojej inštitucionalizácii. A tak zasiate v 50. rokoch semienka sociologických bádateľských iniciatív sa v 60. rokoch vracali solídnymi monografiami a kolektívnymi zborníkmi. Skoro v každej z týchto publikácií nájdeme citácie z diel mnohých domácich a zahraničných autorov, a medzi nimi aj Millsa.

V tom vlastne aj spočívala „receptia“ jeho diel v ZSSR, ktorá by sotva bola možná, nebyť v jej pozadí „pomalého a opatrného procesu rehabilitácie sociológie“ (Firsov, 2001, s. 17), ktorý sa rozťahol na celých 15 rokov (1953–1968). Roky obrodovania sovietskej sociológie sa prekrývali s najúspešnejšími rokmi pre Millsa ako autora niekoľkých sociologických bestsellerov, oboznámenie s ktorými sa stalo nielen podnetným, a dokonca aj profesionálne potrebným pre nových adeptov sociologickej vedy v ZSSR. Veď bez osvojovania dedičstva klasickej a súčasnej západnej sociológie, a teda bez recepcie diel takých sociológov ako C. W. Mills, R. Merton, P. Lazarsfeld, T. Parsons, nebolo by možné ani obnovovanie sociológie v ZSSR. Zároveň aj tá formujúca sa sovietska sociológia nutne potrebovala mať pevné inštitucionálne zázemie, aby mohla zabezpečiť vhodný organizačný rámec pre realizáciu plnohodnotných kontaktov s predstaviteľmi západnej sociológie. Inštitucionalizácia sociológie by pomohla otvoriť viac priestoru pre prekladanie a vydanie dôležitej sociologickej literatúry, s ktorou sme sa vtedy zoznamovali v „lepšom“ prípade vďaka recenzovaniu a referovaniu, a v horšom, prostredníctvom jej príležitostného citovania renomovanými autormi.

V „horšom“ preto, že citovanie originálneho textu nejakého zahraničného autora vždy bolo podriadené momentálnemu publikačnému zámeru určitého domáceho autora, ktorému na tom citovaní záležalo. Preto vždy bolo *selektívnym* a *pragmatickým*. Z originálneho textu sa vyberali len tie ukážky, ktoré tesne súviseli s obsahom a zameraním

príspevku domáceho autora. Nebolo ich zatažko vyhľadať v prípade rovnakého tematického zamerania oboch textov, alebo ich ideovej príbuznosti. A to vtedy, keď ich autori rovnako bojovne útočili na súčasný kapitalizmus, ako pôvodcu všetkých spoločenských nešťastí a nezdarov. Najmä však, keď objavovali spoluvinníka, stelesneného nejakým sociologickým smerom, ktorý sa vyznačoval apologetickým vzťahom voči buržoáznej spoločnosti. Nie div potom, že ten domáci autor rad čerpal určité fakty a kritické argumenty od takých západných autorov, ktorí sami prichádzali s podnetnou a sústredenou kritikou kapitalizmu a jeho sociologických zástancov. Práve k takým patrila C. W. Mills, *Mocenská elita* ktorého „strháva z buržoáznej demokracie jej klamlivé odevy, odhaľuje jej falošný charakter“ (Mills, 1959b, s. 5).

Podobnú úlohu, ale už viac zameranú bezprostredne na západnú sociológiu by mala od určitého času plniť aj Millsova *Sociologická imaginácia*. Stala sa nielen významným zdrojom faktických informácií, ale aj účinnou kritickou zbraňou, po ktorej radi siahli takí renomovaní autori ako G. V. Osipov, N. V. Novikov, M. Š. Bachitov, G. M. Andrejevová, a i.

Na začiatku 60. rokov sa niektorí z nich ešte obmedzovali na použitie nejakého výstižného výroku Millsa ako „čerešničky na torte“ alebo „bodky nad i“, aby efektne ukončili svoj vlastný príspevok. Postupne si však skoro všetci uvedomili skutočnú váhu tak Millsovej osobnosti, ako aj jeho sociologického diela, odvolávajú sa na ktoré zaručovalo „značku kvality“ ich vlastným publikáciám. To určite prispelo k zvýšeniu indexu citovania vlastných Millsových prác v sociologickej literatúre, vydanéj v ZSSR v priebehu 60. rokov. Bolo však vidieť, že *Mocenská elita* pomaly ustupuje svoje miesto *Sociologickej imaginácii*, záujem o ktorú sa u bežných čitateľov ešte nenasýtil. Tí z nich, ktorí sa z istých dôvodov nemohli dostať k originálnemu textu, sa museli uspokojiť s tými omrvinkami pretlmočeného Millsovho textu, ktoré im „spadli zo stola“ odborníkov. Títo sa však pritom riadili svojimi momentálnymi praktickými záujmami, vyplývajúcimi z charakteru ich vlastných autorských úloh. V tomto ohľade dochádzalo aj k svojráznej „delbe práce“ medzi rôznymi autormi. Taký známy autor ako M. Š. Bachitov, čo sa venoval kritike štruktúrného funkcionalizmu Parsonsa (Bachitov, 1965), povyberal zo *Sociologickej imaginácie* len tie pasáže, ktoré boli venované kritike „Veľkej teórie“, aby ich použitím posilnil vlastnú ofenzívu proti Parsonsovi. Využíva tu Millsa doslova ako spolubojovníka, ale v dosť zúženom zábere. Nepotrebuje pripomínať iné témy tejto knihy, ktoré by inak mohli byť dôležité z hľadiska perspektív vývoja sociológie ako takej. Autor však tieto témy starostlivo obchádza.

V prípade, že by sa autor publikácie špecializoval na sociologickú metodológiu, ako napríklad G. M. Andrejevová (Andrejeva, 1965), ktorá čítala *Sociologickú imagináciu* už v roku 1959, bolo by možné očakávať patričný záujem o kapitolu „Abstraktný empirizmus“. Bolo to tak, lenže autorka dala prednosť podrobnému výkladu Millsovej interpretácie problému sociologického empirizmu pred príležitostným citovaním jeho jednotlivých výrokov. V niečom s nim súhlasí, v niečom nie. Pre ňu sa Mills stáva nielen eventúrnym kolegom, autorom kritických poznámok na adresu Lazarsfelda, ktorého ona sama dobre preštudovala, ale skúseným a inšpiratívnym partnerom, ktorý naučí ako obísť „Metodologický zákaz“ alebo sa vyhnúť „Rituálu štatistiky“. Využíva však aj obsah kapitoly „Veľká teória“, keď robí samostatný a náročný rozbor Parsonsovej koncepcie sociologickej teórie. V tejto súvislosti poukázala na niektoré nosné Millsove myšlienky,

ale tiež nie vo všetkom s nim súhlasila. Využila však príležitosť vyrozprávať neinformovanému čitateľovi obsah dvoch nosných kapitol *Sociologickej imaginácie*. Na rozdiel od iných autorov, ktorí citovali Millsa, Andrejevová neváha vyjadriť sa k Millsom otvorenej téme byrokratizácie sociológie. Podporuje aj niektoré iné myšlienky autora *Sociologickej imaginácie*, ktoré sa týkali nazerania sociológa na spoločnosť.

Toto želanie autorky priniesť čitateľovi z obsahu *Sociologickej imaginácie* to najcenejšie, a to šesť rokov po jej vydaní, nemôže nevyvolať obdiv. Takisto ako pripomínanie v texte Millsa ako *pokrokového* sociológa. Tento titul si vyslúžil postupne, až po tom, čo nejaký čas mal „hodnosť“ *liberálno-buržoázneho* sociológa, ktorú mu prideliť v predsluve k ruskej verzii *Mocenskej elity* (Mills, 1959b, s. 4). Teraz však Millsa najprv zaradili medzi „pokrokovu naladených filozofov, sociológov a ekonómov“, aby potom znova potvrdili, že patrí medzi „progresívnych sociológov“ (Modržinskaja, 1962, s. 36–37), a to za jeho knihy *Mocenská elita, Príčiny tretej svetovej vojny, Počúvajte, Yankee: revolúcia na Kube*. Význam tohto zaradenia sotva možno podceňiť, keď zoberieme do úvahy, že ich autorkou bola vedúca sektora súčasnej buržoáznej filozofie a sociológie západných krajín Ústavu filozofie AV ZSSR Je. D. Modržinskaja, ktorá sa sama špecializovala na kritiku antikomunizmu. Zaradenie zahraničného autora do kategórie *pokrokových sociológov* bolo v tých časoch veľmi dôležité nielen pre neho, ale aj pre tých domácich autorov, ktorí ho citovali. Získavali tým pádom akúsi licenciu na bezpečné citovanie a komentovanie jeho diel, dokonca na prípravu špeciálne jemu venovaných referátov a štúdií. Neprešiel však ani rok, ako sama Modržinskaja uverejnila v časopise *Voprosy filosofii* špeciálnu stať o Millsovi s príznačným názvom „Pokrokový jav v súčasnej americkej sociológii“ (Modržinskaja, 1963). Bolo to už po jeho nečakanom úmrtí. Ako vidieť z názvu, Mills tak aj ostal do konca pre svojich komentátorov akýmsi výnimočným *javom*. Veď za „svojrázny a mimoriadny jav v súčasnej americkej buržoáznej literatúre“ bola svojho času označená i *Mocenská elita* (Mills, 1959b, s. 5). Neupieralo sa mu však právo, teraz už *oficiálne*, prostredníctvom uznávaného časopisu dostať sa do kategórie „pokrokových vedcov“. Autorka dostatočne zdôvodnila toto zaradenie Millsa, keď vyzdvihla v jeho diele prevažne tie aspekty, ktoré rezonovali s blízkou jej tematikou boja proti antikomunizmu. Zdôrazňuje Millsovu kritiku protidemokratických praktík imperialistického štátu, poukazuje na to ako on vystupoval proti vytváraniu ilúzií ohľadom *ľudového kapitalizmu* alebo *sociálnej harmónie*. Tieto Millsove aktivity boli postačujúce na to, aby ho vyhlásila za *pokrokového sociológa*.

Prívlastok *pokrokový* sa však zdá byť natoľko neurčitý a pružný, že doň možno vložiť hocikaják obsah. V danom prípade sa zdal byť výsledkom určitého kompromisu medzi želaním zapísať Millsa do svojho marxistického tábora a objektívnou nemožnosťou toto urobiť. Tento pojem by potreboval aspoň upresnenie, či naozaj súvisí s pojmom *pokroku* a či sa môže pridelovať ľuďom, ktorí sa o ten pokrok, teda technický, spoločenský, či historický zaslúžili? A či to nebola náhrada za označenie „marxistický sociológ“, ktoré sa na Millsa nedalo uplatniť? Tak či onak, ale prívlastok *pokrokového sociológa* na nejaký čas prirástol k Millsovi, stal sa jeho vizitkou a značne zvýšil jeho citačný index. S týmto prívlastkom bol uvedený na stránkach nielen knihy G. M. Andrejevovej, ale aj v knihách a štúdiách G. V. Osipova, N. V. Novikova a iných renomovaných sovietskych sociológov. V polovici 60. rokov záujem o Millsa doslova vrcholí, svedectvom čoho sú články, ktoré sa špeciálne venujú Millsovi a jeho miestu v súčasnej západnej sociológii. Medzi nimi treba osobitne vyzdvihnúť analytickú štúdiu od L. A. Cypnikovej (Cypnik, 1964), v ktorej po-

dáva prvý v domácej odbornej literatúre celistvý výklad *Sociologickej imaginácie*. Týmto spôsobom autorka poskytla širšej verejnosti viac-menej komplexný pohľad na toto dielo, známe doteraz len zopár odborníkom. V roku 1966, časopis *Voprosy filosofii* na počesť Millsovo nedožitého polstoročného jubilea pripravil a zverejnil v čísle 6/1966 celý výber štúdií pod spoločným názvom *Charles W. Mills a úloha sociológa v spoločnosti*, čím značne prispel k hlbšiemu poznaniu a popularizácii Millsovej tvorby. V tomto období totiž mimoriadne vzrástol dopyt po podrobných a kvalifikovaných informáciách o západnej sociológii. Vznikla ostrá potreba v odborných kádriach pre sociológiu. Tí pracovníci, ktorí prichádzali do tejto disciplíny z rôznych iných odborov si však uvedomovali „nedostatok profesionálnych vedomostí a kontaktov so zahraničnou vedou“ (Firsov, 2001, s. 37). Aj z tohto hľadiska sa sociológia potrebovala inštitucionalizovať, čo bolo jasné mnohým, dokonca aj najvyššiemu straníckemu vedeniu (Firsov, 2001, s. 26).

Mne však už nebolo súdene sledovať zblízka túto nadchádzajúcu inštitucionalizáciu sociológie v ZSSR. Musela som sa z rodinných dôvodov v roku 1965 presťahovať do Bratislavy. Tam sa mi podarilo v októbri tohto roku nastúpiť na katedru sociológie Filozofickej fakulty Univerzity Komenského v Bratislave. Odvtedy som mohla sledovať procesy inštitucionalizácie a ďalšieho vývoja sociológie v ZSSR, ako aj proces recepcie Millsa, už z určitého odstupu.

Z tejto pozície som sa potešila predovšetkým zavŕšeniu procesu inštitucionalizácie sovietskej sociológie, a to založením v roku 1968 Ústavu konkrétnych sociálnych výskumov AV ZSSR. Ten sa neskôr premenoval na Ústav sociologických výskumov, aby napokon získal názov Ústavu sociológie Ruskej akadémie vied. Bola som veľmi rada aj tomu, že sa na filozofickej fakulte Moskovskej univerzity v tom istom roku otvorila katedra metodiky konkrétnych sociálnych výskumov (MKSUV), na čele ktorej stála moja niekdajšia učiteľka a školiteľka prof. G. M. Andrejevová, ktorá ma vlastne aj privedla ku štúdiu západnej sociológie.

Dokonca aj v prípade recepcie Millsa som mohla i napriek vzdialenosti od Moskvy zaznamenať významný príspevok v podobe prvej sovietskej monografie o Millsovi, ktorú vydal v roku 1977 V. F. Korovin. Tú mi poslal kolega z filozofickej fakulty Moskovskej štátnej univerzity (MŠU). Autor, tiež pracovník tejto fakulty, podáva vo svojej knihe všestrannú charakteristiku Millsovo diela, pričom rovnakú pozornosť venuje tak problémom sociálnej štruktúry, mocenskej elity, amerického militarizmu, ako aj *sociologickej imaginácii* a *novej sociológii*. Poukazuje na pozitívne stránky sociológie Millsa, ale popritom v rade otázok s ním nesúhlasí a hľadá príčiny jeho omylov. A hoci autor učil na filozofickej fakulte MŠU, sotva asi mohol prednášať o Millsovej sociológii študentom katedry MKSUV. Tvorba C. W. Millsa si akosi nenašla miesto vo vtedajších akademických prehľadoch dejín buržoáznej sociológie dvadsiateho storočia. Keď sa raz v jednom z nich objavilo jeho meno (Jonin & Osipov, 1979, s. 75), tak to bolo v súvislosti s radikálnym smerom v americkej sociológii, ktorý vraj rozvíjal jeho idey. Aby mohol Mills aj po svojej smrti znova budiť záujem verejnosti, bolo treba aktualizovať jeho politický a sociologický radikalizmus, ktorý sa osobitne zvýraznil počas jeho hľadania kontaktov s hnutím *Novej ľavice* v Anglicku. Stal sa dôležitým východiskom pre formovanie nového obrazu Millsa ako *ľavicovo-radikálneho* sociológa, ktorý celkom vytlačil jeho niekdajší imidž *liberálneho* amerického profesora, ako aj podobu *pokrokového sociológa* zo sovietskych čias. V 90. rokoch sa Mills uvádza v ruských encyklopedických vydaniach nie inak, ako *ľavicovo-*

vo-radikálny sociológ, ideológ *Novej ľavice* a zakladateľ „novej sociológie“, ktorú niektorí historici sociológie retrospektívne zasadzujú do obdobia 50.–60. rokov ako riadny sociologický smer, ktorý akoby pôsobil už vtedy. Prihlásenie k *Novej ľavici* dodalo Millsovej sociológii už po jeho smrti druhý dych a prinieslo jej novú popularitu. Čo sa týka „novej sociológie“, ako sociológie „veľkého dosahu“ (*big-range*), tá nastoluje perspektívu tvorby „verejnej sociológie – prístupnej kontrole, vystavenej kritike, tužiacej po zlepšení“ (Horowitz, 1965, s. 19). Táto perspektíva sa ukázala dostatočne nosnou, keď si spomenieme na koncepciu *verejnej sociológie* od bývalého prezidenta ISA M. Burawoya.

To sme teda dosť odbočili od obdobia 60. rokov, keď sa pôvodná recepcia Millsa v ZSSR zavŕšila všestrannou reflexiou jeho pôsobenia v úlohe *pokrokového* sociológa. A práve v polovici 60. rokov sa mi naskytla príležitosť sledovať paralelne prebiehajúcu *repciu* Millsovej tvorby, ale už na Slovensku, ktoré vtedy tvorilo súčasť Československa. Pribeh tejto recepcie dosť pripomínal analogický proces v Sovietskom zväze. Tiež sa začínala pôvodným neskrývaným záujmom o jednotlivé Millsove diela, pokračovala ich hojným citovaním a referovaním, kým sa nezastavila pri obširnejších a všestrannejších prehľadoch jeho celkovej tvorby. Vynikajúcim príkladom takého analytického prehľadu Millsovho diela bola kapitola pod názvom „C. Wright Mills čiže ideál angažovanej sociológie“, ktorá tvorila súčasť *Vízií ľudského sveta* (1967) od Zygmunta Baumana.

Bol to síce vynikajúci, ale predsa komentár. Záležalo však na uverejnení Millsovej originálnej tvorby, nech aj v podobe prekladov, a tú už nezáležalo či slovenských, alebo českých. Veď Slovensko v tom čase spolunažívalo s Českom v rámci jedného štátu. A slovenskí odborníci v oblasti spoločenských vied tesne spolupracovali so svojimi českými kolegami. Jednou z výhod tejto spolupráce bolo spoločné využitie knižnej produkcie, ktorá sa vydávala v každej krajine. Z tohto hľadiska treba oceniť činnosť českých vydavateľstiev Orbis a Mladá fronta, ktoré sa zaslúžili o vydanie prekladov dvoch vrcholných Millsových diel, a to *Mocenskej elity* (1966) a *Sociologickej imaginácie* (1968).

V tomto teda československí vydavatelia „predbehli“ kolegov zo ZSSR, kde ako vieme bola v tom čase preložená len *Mocenská elita*. Preto aj aplikácia termínu *repcia* na proces zavedenia Millsa na Slovensko bola viac opodstatnená ako v prípade podobného procesu v Sovietskom zväze. Už od 50. rokov sa tieto vydavateľstvá usilovali o systematický prísun na knižný trh jedinečných sociologických vydaní z domácej a zahraničnej tvorby. Tým prispeli k budovaniu poznatkovej základne z oblasti sociológie tak u odborníkov, ako aj u širšieho obecnstva. V období 50.–60. rokov to bolo nesmierne dôležité na prípravu vhodnej pôdy pre *repciu* tejto zabudnutej disciplíny. Všetkým aj v Československu, ako aj v iných socialistických krajinách prebiehal vtedy proces obnovenia sociológie, ktorý v 60. rokoch podobne ako aj v ZSSR vyústil do jej inštitucionalizácie. Jej reálnym výsledkom bolo založenie v roku 1964 katedry sociológie na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského v Bratislave. Tam som získala vzácnu príležitosť vyučovať *dejiny sociológie* a *súčasnú sociologickú teóriu*, teda predmety, ktoré nám na škole neprednášali ani v rámci *dejín filozofie*.

V roku 1965 katedra zahájila riadnu výuku sociológie, a už za nejaký čas na rad prišiel aj kurz *Súčasná sociologická teória*, v rámci ktorého sa vyskytoval seminár na tému „C. Wright Mills a inštitucionálna škola“. Samotný Mills sa k takejto škole nehlásil, hoci stále prízvukoval vzťah medzi človekom a inštitúciou. Pre Z. Baumana to bol dostatočný dôvod pre to, aby vo svojej *Sociológii* zaradil Millsa do tejto školy, a mne sa to zdalo

dosť logickým. Preto aj na seminári sme najprv sa venovali všeobecnej charakteristike inštitucionálnej školy, aby potom prejsť k napísanému Millsom spolu s H. Gerthom *Charakteru a sociálnej štruktúre*. Veľkú pozornosť sme však venovali *Mocenskej elite*, ktorá k tomu času už bola preložená. A hoci bolo možné nájsť k nej určitý komentár v *Soudobej sociológii* od J. Klofáča a V. Tlustého, orientovala som študentov na čítanie pôvodného Millsovoho textu. Malo to úplne iný efekt, a sotva nejaká iná udalosť mohla vtedy konkurovať nášmu obyčajnému semináru, kde sa analyzovala štruktúra súčasnej americkej spoločnosti, alebo sa rozoberali také chýrne Millsove pojmy ako „biele goliere“ a „mocenská elita“.

Ako mi, spomínajúc na to obdobie, píše bývalý absolvent našej katedry prof. PhDr. Juraj Schenk, CSC., ktorý študoval v školských rokoch 1966–71: „Mills bol vtedy oficiálne veľmi populárny a niekedy v tom období (ale zrejme neskôr) vyšla v češtine aj jeho *Sociologická imaginácia*. *Mocenská elita* vtedy aj medzi študentmi vyvolávala jasné paralely s našimi vtedajšími podmienkami (nomenklatúra atď.) a pomerne rýchlo sa na ňu (po r. 1968) radšej, zabudlo. Pamätám si, že Mills bol populárny aj ako *l'enfant terrible* a kdesi kolovala jeho fotografia na veľkej motorke (Harley Davidson?), v kockovanej košeli a bagončiacich – jednoducho, nebol to sociológ v obleku!“

Obsah svojich vtedajších študentských poznámok („je ich kopa!“) z dvoch seminárov o Millsovi, ktoré odzneli v novembri 1967, Juraj Schenk zhrnul do niekoľkých bodov:

- „*Sociologická imaginácia* – základné metodologické problémy, súlad i rozpor s ostatnými empirickými a teoretickými prístupmi,
- kritika z pozícií rozhrňovaného liberalizmu, neoindividualizmu, konfrontácia s Jeffersonovým ideálom starých stredných tried, nadväznosť na Marxa a Webera,
- rozdiely Marx – Mills,
- pochopenie sociálnej štruktúry len v historickom vývoji a konkrétnej historickej situácii, Mills neporovnáva rozličné soc. štruktúry – len USA,
- pluralita inštitúcií a ich formatívny vplyv na skupiny i osobnosť.

Mám dojem (a môže byť nesprávny), že imaginácia bola v tom čase asi skôr len doplnkovou problematikou, lebo sa k tomu ešte nedalo nič čítať.“

Dojem bol teda správny, o *Sociologickej imaginácii* sa vtedy naozaj na seminári nehovorilo, lebo jej preklad sa objavil o rok neskôr. Ale ostatné témy, ktoré odzneli na seminári, autor reprodukoval v plnom počte. Podal verný obraz toho, ako študenti v tom čase vnímali materiál, ktorý sa im ponúkal tak v podobe prístupných vtedy Millsových diel, ako aj v komentároch učiteľa.

Už to, že účastník seminára, ktorý sa odohral v novembri 1967, zachoval po vyše polstoročí také živé spomienky na jeho obsah, hovorí predovšetkým o tom, aký význam mal Mills pre vtedajšiu sociologickú mládež. Aj na tomto príklade sa ukazuje, že vtedajšie zaradenie Millsa do učebných programov katedry sociológie bolo najlepším spôsobom, ako zakotviť jeho idey v povedomí sociologickej verejnosti, ktorú vtedy predstavovali študenti sociológie. Čo by ešte mohlo viac ovplyvniť povedomie mladých adeptov sociológie, ako nie systematický a fundovaný proces *učenia* novým, neznámym a zvodným ideám, ktorými boli preplnené prístupné im vtedy Millsove diela. Ktorý nástroj pre *repciu* týchto už zverejnených diel bol by v tých podmienkach účinnejším?

V tom asi aj spočívala hlavná odlišnosť recepcie Millsa na Slovensku od recepcie Millsa v ZSSR. Na Slovensku sa o Millsovi prednášalo na vysokej škole, medzitým, čo v ZSSR

k tomu nedošlo ani v 60. rokoch, ani neskôr, hoci pre to už boli podmienky. Preto aj recepcia Millsovej tvorby na Slovensku našla pevné zázemie v podobe univerzitného kurzu, ktorý sa opakoval rok čo rok, pre každý nový študentský ročník.

Rozdiel bol aj v mojom vnímaní obidvoch procesov recepcie. Recepciu na Slovensku sa už nedalo zobrazit' ako malú sériu náhodných *epizód* z môjho života, ktoré by súviseli s Millsom. Bola to skôr jedná epizóda, ale dĺžkou 50 rokov. Totiž tak dlho trvalo moje pedagogické pôsobenie na slovenských univerzitách. A skoro všetky tieto roky Millsova postava bola tak či onak vtiahnutá do môjho profesijného života. Avšak na pôde Slovenska sa mi viac darilo vystupovať v aktívnej úlohe nielen pozorovateľky procesu recepcie Millsa a jeho tvorby, ale jej aktívnej účastníčky. Bolo to umožnené mojím postavením vysokoškolskej učiteľky, ktorá mohla zaradiť Millsa do učebných programov, mohla o ňom prednášať a viesť jemu venované semináre, mohla navrhovať súvisiace s ním témy ročníkových a diplomových prác, apod. Bol to celkom iný pocit, keď sa dalo aktívne vystupovať v prospech toho, aby Mills dlhšie ostal v pamäti slovenských sociológov.

A čoby sa mohlo najhlbšie vryť do tejto pamäte, ako nie Millsova *Sociologická imaginácia*, český preklad ktorej vyšiel v roku 1968. Hneď potom sa táto kniha dostala do zoznamu povinnej literatúry pre semináre, ktoré boli venované Millsovi. Nielenže obohatila program seminárov o ďalšiu nosnú tému, ale aj značne oživila ich priebeh. Teraz mohli študenti sami čítať ďalšie Millsovo originálne dielo, pripravovať z neho samostatné referáty, diskutovať o ňom. Nerobili sme k tomu formálne prednášky, ale dali prednosť živému kontaktu s Millsovou tvorbou, čo sa aj osvedčilo. Študenti začali zháňať *Sociologickú imagináciu* v knižkupectvách, požičiavať si ju v knižniciach a prekonávajúcu svoju bytostnú nechuť k čítaniu, predsa len sa oboznamovať s touto červenou knižočkou. Nepochybujem, že mnohým doteraz ostala v pamäti. Na katedre za pár rokov prepukol svojrázny Millsov „boom“, keď ročník 1967–72, kde som bola ročníkovou vedúcou, začal prihlasovať najprv témy ročníkových, a neskôr aj diplomových prác. Ukázalo sa, že témy, súvisiace s Millsovou tvorbou, boli najatraktívnejšie. A došlo k takému paradoxu, že na Slovensku o Millsovi nepísal nikto okrem akademika Siráckeho a zopár študentov sociológie, ktorí práve obhájili svoje diplomové práce.

Obsah týchto diplomových prác sa prevažne točil okolo výkladu prvých kapitol *Sociologickej imaginácie*, lebo tie boli najrozumiteľnejšie, a preto aj prítažlivejšie pre študentov. Oni sa radi sústreďovali na výklade Millsovej kritiky „Velkej teórie“ a „Abstraktného empiricizmu“. Však aj semináre v prvých rokoch po tom, čo sa objavila *Sociologická imaginácia*, boli ladené v tom istom duchu. Vtedy bolo dôležité, aby si študenti osvojili najprv tieto kritické, a preto aj najpopulárnejšie kapitoly Millsovej knihy spolu s tou úvodnou, vysvetľujúcou samotnú ideu sociologickej imaginácie. V podstate aj svetové sociologické spoločenstvo sa vtedy zastavilo pri tomto poznávacom minime, a nejako sa neusilovalo ho rozširovať.

Mne sa však pri každoročnom čítaní *Sociologickej imaginácie*, už len z tej pedagogickej priotrávenosti žiadalo rozšíriť poznávacie obzory, a tak som začala postupne pridávať do programu ďalšie kapitoly z tejto knihy. Ich výber bol ovplyvnený mojím vtedajším prístupom k tejto knihe. Ten sa dosť zmenil od toho roku 1959, keď som sa na krátky čas dostala k originálu. Vtedy som ešte nevedela postihnúť skutočný význam tejto vzácnej knihy. Bola som vtedy uzavretá do rámca svojich momentálnych úzko-praktických záujmov a preto som pristupovala k obsahu knihy dosť selektívne. V mojom vzťahu k nej

stále prevládalo zdieľanie jej kritického zápalu, tak evidentného v prvej polovici knihy, venovanej „deformáciám tradičných tendencií“ sociológie (Mills, 1968, s. 24), ako záujem o tie kapitoly, ktoré sa týkali „perspektív sociálnych vied“ (tamže). Obávam sa, že tak vtedy mohli vnímať obsah *Sociologickej imaginácie* aj iní moji kolegovia, pre ktorých ona vystupovala ako *zbraň* v boji s eventuálnym ideologickým nepriateľom.

Až postupne som presmerovala svoju pozornosť na iné dôležité témy, ktoré sa preberali v tejto knihe. Vtedy som ocenila u Millsa jeho všestrannú a prenikavú, a v svojich záveroch i veľmi poučnú reflexiu západnej sociológie, ktorú sme dosť dlho označovali za *buržoáznú*. Neprekážalo nám to však v preberaní mnohých jej poznatkov a postupov. Boli sme však vtedy ešte v rannej fáze toho preberania, medzitým čo autor knihy bol od nás neporovnateľne skúsenejší. Pretavil tieto práčne získané skúsenosti do odzbrojujúcej múdrosti staršieho kolegu, ktorý upozorňuje tých „mladších“ na prípadné nebezpečenstvá a sklamaná, čo ich ešte čakajú.

V tomto zmysle *Sociologická imaginácia* bola podľa mňa určená vôbec nie pre začiatníkov v sociológii s ich naivnou vierou v čistotu a dobré predsavzatia svojej disciplíny. Bola adresovaná zreлым odborníkom, ktorí už prešli vážnymi životnými a profesiovými skúškami. Pre nich idea *sociologickej imaginácie*, ktorú autor sústavne presadzuje, nie je len formálnou školskou poučkou, ktorej sa dá v nejakej životnej fáze naučiť, aby v nejakej ďalšej naň zabudnúť. Je to bytostný princíp disciplíny, jej dôležitý atribút. Žiaľ, že mnohé Millsove upozornenia ostávajú nevypočutými mladými adeptmi sociológie. O to istejšie však rezonujú u nich neskôr, po prípadných nezdaroch vo svojej práci a nasledovných pokusoch o ich prekonanie. Vtedy začínajú brať obsah *Sociologickej imaginácie* už nie ako kritickú *zbraň*, ale skôr ako *posolstvo*, obrátené ku všetkým sociológom humanistického zamerania. Odvtedy som pochopila túto zvláštnu predurčenosť *Sociologickej imaginácie* byť súčasne *zbraňou* ale aj humanistickým *posolstvom*, adresovaným najmä sociológom. Mali sme možnosť sa k nemu dostať na rozdiel od sovietskych kolegov, ktorí sa k bezprostrednému kontaktu s touto knihou v ruskom preklade tak aj nedostali. Tým pádom aj celý proces obrodzenia sociologickej disciplíny v ZSSR, ktorý tvoril širší rámec pre *receptiu* Millsa, sa musel zaobiť bez svojej „biblie“. Teda bez knihy, ktorá obsahovala v sebe nielen *kritiku západnej sociológie*, na čom nám všetkým vtedy prevažne záležalo, ale aj určité predtuchy a varovania pred eventuálnou hrozbou byrokratizácie sociológie.

Mňa práve tieto hrozby podnietili k tomu, aby som doplnila program seminárov o kapitoly, ktoré sa venovali „rôznym formám praxe“ a „byrokratickému étosu“. Hlavne však išlo o záverečný dodatok ku knihe, v ktorom Mills vecne inštruuje čitateľa o „umení intelektuálnej práce“. Túto jeho prednášku študenti potrebovali asi najviac. Osvojovali však aj kritizmus Millsa, obrátený do vlastných sociologických radov.

Teraz sa to vidí tak, že už koncom 60. rokov na katedre sociológie Filozofickej fakulty Univerzity Komenského odštartoval postupný, nenápadný, ale účinný proces *receptie* Millsovej sociologickej koncepcie. Zúčastňovali sa ho učitelia ako sprostredkovatelia jej myšlienkového obsahu. Hlavnými účastníkmi však boli predsa študenti, ktorí, ako je vidieť na príklade prof. Schenka, boli vďačnými *recipientami* všetkých možných sociologických poznatkov. Teraz, po uplynutí mnohých desaťročí sa dá tvrdiť, že vďaka niekdajšiemu záujmu voči takým osobnostiam ako Parsons, Merton, Lazarsfeld, Mills, Dahrendorf, Adorno, Giddens, na Slovensku sa budovala sociologická kultúra, ktorá sa usilovala o svetový formát, a v niečom možno ho aj dosiahla. Teraz záleží na tom ju

udržiavať a všestranne o ňu sa starať. Tú sú na mieste aj každodenná rutina, aj výbuchy nadšenia, aj prípadne „renesancie“ a „receptie“ polozabudnutých alebo občas sa vynárajúcich sociologických géniov. Však nedávno nám to pripomenuli podujatím k jubileu Simmela a vydaním jeho *Rembrandta*. Za chvíľu príde na rad Max Weber...

Spomenieme však teraz na jedného z hlavných účastníkov recepcie Millsa na Slovensku, a to na akademika Andreja Siráckeho. Bol to on, ktorý prvé roky prednášal na katedre o Millsovi, medzitým čo som viedla o ňom semináre. On však ako skoro jediný medzi slovenskými autormi o Millsovi aj písal, pričom opierajúc sa nie o komentujúcu literatúru, ale o originálne Millsove diela, a to ešte pred tým ako sa niektoré z nich objavili v českých prekladoch. Preukazuje pritom dobrú znalosť nielen hlavných Millsových diel, ale aj tých menej známych. Zoširoka sa vyjadruje skoro ku všetkým hlavným témam Millsovej tvorby, počnúc „strednou triedou“, „bielymi goliermi“, „mocenskou elitou“, a končiac „sociologickou imagináciou“. Analyzuje všetky tieto pojmy vo svojej knihe *Sociológia* (1966), ktorá nám dlho slúžila pre študijné účely ako skoro jediný slovenský zdroj. Osobitnú pozornosť v tejto knihe Sirácky venuje problematike sociálnej štruktúry. Zaujíma ho možnosť využitia marxistického modelu sociálnych skupín a tried „pre analýzu socialistickej a súčasnej kapitalistickej spoločnosti“ (Sirácky, 1966, s. 87). A práve v súvislosti s analýzou poslednej sa autor obracia k názorom „pokrokového amerického sociológa C. Wrighta Millsa“ (Sirácky, 1966, s. 90). Je veľmi zaujímavo sledovať, ako sa Sirácky doslova inšpiruje Millsovou analýzou „strednej triedy“, ktorú Mills podáva v svojej knihe *Biely golier*. Sirácky neodmieta tento pojem, ako aj Millsov výraz „biely golier“, ktoré inak narušujú ustálenú predstavu o triednej štruktúre kapitalistickej spoločnosti, tvorenú len dvomi základnými triedami: buržoáziou a proletariátom. Naopak, pokúša sa dať marxistické vysvetlenie vzniku tejto novej sociálnej skupiny v štruktúre vyspelých kapitalistických štátov na čele s USA v dôsledku tých vážnych zmien, ktoré tam prebehli v predchádzajúcich desaťročiach. Opiera sa pritom o Millsove objasnenie týchto zmien ako prejavov „sociálnej nivelizácie“. Išlo teda o tendenciu „po vyrovnávaní príjmov, stieraní rozdielov v životnej úrovni a v postupnom rušení hraníc medzi sociálnymi skupinami“ (tamže). Sirácky dokonca robí z toho dosť odvážny záver o tom, že aj „v socializme sa utvára nová štruktúra sociálnych skupín v smere vyrovnávania záujmov skupinových so záujmami celospoločenskými a že naša spoločnosť prestáva už byť triednou“ (Sirácky, 1966, s. 98). Spomínam si, že Sirácky v tom čase práve odsudzoval rovnosť, ktoré sa prejavovalo pri odmeňovaní pracovníkov rôznej vzdelanostnej úrovne. Preto asi považoval za potrebné urobiť dôkladné sociologické výskumy zmien a vývojových tendencií v sociálnej štruktúre ČSSR, porovnať ich s podobnými výskumami v iných socialistických krajinách a vypracovať na tomto základe „marxistický model sociálnej štruktúry socializmu“ (tamže). V tomto zmysle tak pre neho Mills vystupuje ako „priateľ v zbrani“, ktorý dodáva marxistickým autorom patričné faktické a číselné údaje o spomínaných trendoch v USA, a tým ich podnecuje k tomu, aby nanovo preskúmali niektoré tradičné pohľady a vyvodili z toho tak akademické ako aj praktické závery. Nie náhodou tak Sirácky označuje Millsa za „pokrokového sociológa“. V tom akoby opakoval sovietskych kolegov, produkciu ktorých v podobe publikovaných monografií a časopiseckých štúdií sústavne sledoval. A hoci odkaz na stať Modržińskiej o Millsovi ako „pokrokovom jave v súčasnej americkej sociológii“ sme v knihe Siráckeho nenašli, predsa ju mohol prečítať. Napokon označenie Millsa za „pokrokového sociológa“ použili vo svojej knihe *Soudobá sociologie* známi českí

autori J. Klofáč a V. Tlustý. Mne sa však použitie tohto označenia bez uvedenia presných kritérií „pokrokovosti“ u A. Siráckeho nepozdávalo, presne tak, ako sa predtým nezapáčilo u Modržinskej. Z kontextu, v ktorom sa používalo toto označenie však bolo možné vytušiť, že pod pokrokovosťou bola myslená blízosť k marxizmu. Tak na str. 74 svojej knihy Sirácky najprv naznačuje, že Mills ako i Erich Fromm „vo svojej tvorbe sa dostali blízko k marxizmu“ (Sirácky, 1966, s. 74). O niekoľko riadkov nižšie oveľa istejšie tvrdí o Millsovi, že ten „v posledných rokoch života dospel k marxizmu“ (tamže). Lenže robí to pomerne nesmelé a vo svojej knihe často umiestňuje Millsa do „zoskupení“ zmiešanej povahy, kde sociológovia marxistickej orientácie susedia so zjavnými nemarxistami. Jeden taký súbor Sirácky zostavil z vedecky významných západných sociológov, takých ako C. W. Mills, R. Merton, J. Lewis, R. Dahrendorf, R. König, G. Gurvitch, E. Fromm, T. Parsons (tamže). Na str. 76 autor predstavuje tú istú zostavu, doplnenú o Ch. Loomisa a H. Marcuseho. Teraz už títo sociológovia zastupujú „nemarxistické smery, teórie a prúdy“ (Sirácky, 1966, s. 76). Napriek tomu „prinášajú ostrú kritiku spoločenského vývoja v kapitalizme“ (Sirácky, 1966, s. 77), čo treba z marxistického hľadiska hodnotiť pozitívne. Pričom v radoch kritikov sa kupodivu ocitol aj kritizovaný Millsom Talcott Parsons, ktorého Sirácky o päť rokov neskôr začne napádať za to, že je „nesmierne vzdialený marxizmu a sociológii progresívne angažovanej“ (Sirácky, 1971, s. 16). Píše to vo svojej štúdii „C. Wright Mills a angažovaná sociológia“, ktorá bola uverejnená v prvom čísle českého *Sociologického časopisu* za rok 1971. V tejto štúdii sa stáva rozhodným obhajcom „angažovanej sociológie“ Millsa, ktorú dáva do protikladu k „normatívnej“ sociológii Parsonsa (Sirácky, 1971, s. 16). Mimochodom pojem „angažovanej sociológie“ v súvislosti s Millsom oveľa skôr použil Z. Bauman.

Podľa Siráckeho dnešná sociológia holdovala kultu Talcotta Parsonsa, a pritom „takmer úplne ignorovala dielo veľkého, marxizmu veľmi blízkeho sociologického mysliteľa Charlesa Wrighta Millsa“ (tamže). Tak, popri vyhranených kategóriách *marxistická* sociológia versus *nemarxistická* sociológia sa objavuje pomerne neurčitá kategória „sociologickej teórie blízkej k marxizmu“ (tamže), k rozvoju ktorej veľmi prispel Mills. Ale tak, ako v prípade „pokrokovosti“, tak aj v tomto prípade zjavne chýbajú kritéria potrebného stupňa blízkosti k marxizmu. Sirácky vlastne konštatuje to, čo pozorovali u Millsa aj sovietski odborníci, a to teda absenciu 100-percentnej marxistickej alebo komunistickej príslušnosti, ktorú sa pokúša nahradiť „pokrokovosťou“ a „progresívnou angažovanosťou“. Napokon Mills ani nepotreboval takéto eufemistické nálepky. Za ním boli jeho diela, ktoré doteraz nemožno hodnotiť pomocou jednoznačných prívlastkov. Oveľa dôležitejšie bolo sa zamyslieť nad príčinami konštatovaného Siráckym všeobecného úpadku záujmu o Millsa v Československu na začiatku 70. rokov, čo sa dalo v tom čase pozorovať aj v ZSSR.

V ZSSR vlna intenzívneho záujmu o Millsa začiatkom 70. rokov opadla v súvislosti s veľkými politickými zmenami. Prišlo obdobie tak zvanej „stagnácie“. Vážne spoločensko-politické zmeny prežívalo aj Československo, ktoré práve vstúpilo do obdobia „normalizácie“. A. Sirácky, ktorý príliš preceňuje vplyv štruktúrneho funkcionalizmu, o ktorý sa na Slovensku práve nikto nezaujímal, navrhuje hlbšie sa zamyslieť nad Millsovou *Sociologickou imagináciou*. V tomto svojom záujme o Millsovo najvýznamnejšie dielo je dôsledný. Čo je dôležité, všíma si v ňom na rozdiel od mnohých svojich kolegov, m. i. aj sovietskych, nielen *jeho kritický* obsah, ale aj to, čo súvisí s jeho *posolstvom*. Imponuje mu jeho zameranie na otázky všeobecnejšej roviny. Dokonca cituje Millsovo krédo o potrebe

„chápať človeka nie ako izolovaný fragment, nie ako inteligibilné pole alebo systém v sebe samom. Treba pochopiť muža a ženu ako historických a sociálnych faktorov... Na akomkoľvek diele alebo probléme pracujete, orientujte ho k centrálnemu a kontinuálnemu cieľu pre pochopenie štruktúry a tendencií, výtvorov a názorov svojej vlastnej doby, strašného, ale súčasne aj veľkolepého sveta ľudskej spoločnosti v druhej polovici dvadsiateho storočia“ (Sirácky, 1966, s. 75).

Najmä mu imponuje Millsova schopnosť „spájať sociologickú problematiku, fakty a udalosti so širokým pohľadom na svet“ (Sirácky, 1966, s. 141). Práve tú si nachádza uplatnenie *sociologická imaginácia*, ktorá vystupuje ako spôsob *prepojenia* výskumu parciálnych, detailných problémov na „nejakú koncepciu sociálnej štruktúry, teóriu vývoja a pokroku...“ (tamže). Sirácky dobre si uvedomuje význam *sociologickej imaginácie* pre udržanie vnútornej integrity sociologickej disciplíny a zachovanie jej väzieb na vonkajšie prostredie. Určitým spôsobom sa postaral o popularizáciu tohto pojmu na Slovensku, kde doteraz vyznieva ako mobilizujúce a zjednocujúce heslo pre sociológov rôznej ideovej príslušnosti. Avšak nejaká plnohodnotná reflexia Millsovej tvorby v podobe monografie doteraz na Slovensku sa neobjavila.

V tomto zmysle dnešná ruská sociológia, ktorá v 90. rokoch prebrala dedičstvo po sovietskej sociológii, ma predsa v svojom aktíve ešte z 60.–70. rokov niekoľko solídnych štúdií a jednu monografiu o Millsovi. V súčasnosti v Rusku sa objavujú občas časopisecké štúdie, ktoré nám pripomínajú neordinárnu osobnosť veľkého amerického sociológa a jeho pozoruhodné sociologické dielo. Zároveň upozorňujú na stále nebezpečie byrokratizácie sociológii a ohrozenie jej humanistických základov. *Sociologická imaginácia* pred tým včasne varovala. Jej varovania neprestali byť aktuálnymi ani v dnešných podmienkach, keď dochádza k zredukovaniu sociológii na servisnú marketingovú disciplínu, zbavenú hlbších ideových ambícií. Za tejto situácie *Sociologická imaginácia* mení svoju niekdajšiu funkciu a z kritickej *zbrane*, obrátenej proti príležitostnému teoretickému súperovi, sa stáva humanistickou výzvou a trvalým morálnym *posolstvom* pre príslušníkov sociologickej disciplíny.

LITERATÚRA

- Andrejeva, G. M. (1965). *Sovremennaja buržuaznaja empiričeskaja sociologija*. Moskva: Izdatelstvo Mysľ.
- Bachitov, M. Š. (1965). Voprosy socialnogo modelirovanija i amerikanskij strukturnyj funkcionalizm. In *Sovremennyj kapitalizm i buržuaznaja sociologija* (s. 3–60). Moskva: Izdatelstvo Mysľ.
- Cypnik, L. A. (1964). Sovremennaja buržuaznaja sociologija i jejo kritika R. Millsom. In *Marksistskaja i buržuaznaja sociologija*. Moskva: Nauka.
- Firsov, B. M. (2001). *Istorija sovietskej sociologii 1950-1980-ch godov*. Sankt-Peterburg: Izdatelstvo Evropejskogo universiteta v S. Peterburge.
- Horowitz, I. L. (1963). An introduction to *The New Sociology*. In *The New Sociology* (s. 3–58). New York: Oxford University Press / A Galaxy Books.
- Jonin, L. G., & Osipov, G. V. (eds.) (1979). *Istorija buržuaznoj sociologii pervoj poloviny XX veka*. Moskva: Izdatelstvo Náuka.
- Korovin, V. F. (1977). *Osnovnyje problemy „novoj sociologii“ Rajta Millsa*. Moskva: Izdatelstvo Moskovskogo universiteta.
- Kozlova, L. A. (1995). „Socioanaliz“ Čarlza Rajta Millsa. *Sociologičeskij žurnal*, 4/1995, 155–157.
- Mills, C. W. (2000). *Letters and autobiographical writings*. Ed. by K. Mills, P. Mills. Los Angeles: University of California Press.

- Mills, C. W. (1959a). *The Sociological Imagination*. New York: Oxford University Press.
- Mills, C. W. (1959b). *Vlastvujščaja elita*. Moskva: Izdatelstvo inostrannoj literatury.
- Mills, C. W. (1968). *Sociologická imaginace*. Praha: Mladá Fronta.
- Mills, C. W. (1998). *Sociologičeskoje voobraženije*. Moskva: Izdatel'skij dom Strategija.
- Modržińska, J. D. (1962). *Antikommunizm – otryženije degradacii buržuaznoj ideologii*. In: *Novejšije prijomy zaščity starogo mira* (s. 3–40). Moskva: Izdatelstvo socialno-ekonomičeskoj literatury.
- Modržińska, J. D. (1963). Progressivnoje javlenije v sovremennoj amerikanskoj sociologii. *Voprosy filosofii*, 4/1963.
- Nikulín, A. M. (2003). Avtobiografičeskaia sociologija Čarlza Rajta Millsa. *Sociologičeskij žurnal*, 4/2003, 165–177.
- Ritzer, G. (1988). *Contemporary Sociological Theory*. New York: McGraw-Hill.
- Rossijskaja sociologija šestidesjatyh godov v vospominanijach i dokumentach* (1999). Sankt-Peterburg: Russkij christianskij gumanitarnyj institut.
- Sirácky, A. (1966). *Sociológia: Teória, metódy, problémy*. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied.
- Sirácky, A. (1971). C. Wright Mills a angažovaná sociológia. *Sociologický časopis / Czech Sociological Review*, 7(1), 16–24.